

BANDI ISTVÁN

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ROMÁNIAI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE A DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

Csendes László: *Egy kevésbé misztikus egyház? 1. kötet. Szélgjegyzetek egy számadáshoz a román népköztársaságban lévő evangélikus zsinatpresbiteri egyházzól (1948–1956), Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház, 2018, 244 oldal*

Egy, a Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház 2007-es felkérésére, hosszú vajúdás után napvilágot látott kötetet foghat a kezében az olvasó. A könyv alcíme első látásra azt sugallja, hogy egy nagyobb feldolgozás első gyümölcsével ismerkedhetünk meg.

Már a címválasztás is a kutakodó szerző, Csendes László helyzetének bonyolultságára utal. Ugyanis nincs könnyű helyzetben az, aki a romániai magyarság közelmúltjának bemutatására vállalkozik; nemcsak azért, mert a forrásapparátus összegyűjtése és rendezése embert próbáló feladat, hanem a még élő szereplőkkel is szembe kell néznie a szerzőnek a feltárás után is.

A szerző nem klasszikus értelemben vett egyháztörténeti munkát állított össze, éppen ezért sem egyháztörténeti szakkifejezések, sem pedig egyháztörténeti elmékedések és szakirodalmi hivatkozások tömege nem nehezíti a szöveg olvasását, emésztését. Azonban valódi intellektuális élményt kapunk azáltal, ahogyan a szerző bemutatja a korabeli társadalmi, kulturális és történeti keretet, amelyben a romániai evangélikus közösségnek élnie és tevékenykednie kellett a Gheorghiu-Dej vezette Romániában.

Négy szempont szerint közelíték a munkához. Alapvető értéke a kötetnek, hogy a közelmúlt feltárásai, azon belül is azon néhány egyháztörténeti kutatással foglalkozó tudományos szakember munkája mellett, akik nehezen tudták, tudják áttörni a romániai magyar társadalom múltról alkotott „bedeszklázott egét”, Csendes László komoly feltárást végzett. A mű évekig tartó kutatás eredménye és éppen ebből kifolyólag hiteles látletletté ötvözöddött.

A kötet eredetisége a szerző által felállított logikus módszertanban kereshető, melynek kiemelkedő eleme a *polifónia*. Noha ellentmondásosnak tűnik első olvasatra ez a megállapítás, csak arra utalok, hogy a szerző a zenetudományok elismert tudoraként olyan tudomány-módszertani szemlélettel bír, amely a matematika- és a zenetudományok között már az ókori görögöktől kezdve létezik, és ezt alkalmazta is. Ezt a többszólamúságot még a kötet fűg-

gelékének szerkezete is magán viseli. A művészetek, a pszichológia, a teológia, a történelem harmonikus összegyúrása ennek a kötetnek a védjegye.

Mindemellett a kötet tudományos értéke a szigorúan logikus elvek és módszerek alkalmazásában is rejlik. Így a *tapasztalat*, az *igazolhatóság* és a *távolságtartás* mind-mind olyan jellemzők, amelyek meghatározzák a mű szakmai nívóját.

Láthatóan fontos szempont volt a feldolgozás során, hogy a szerző a romániai evangélikus-lutheránus egyház tagjaként számos közösséget ismer, illetve az őket történetileg meghatározó élmény (túlélés, megújulás, hétköznapi kihívások stb.) birtokában van, illetve évtizedek óta a CNSAS¹ tagjaként és rendszeres kutatóként olyan levéltári, kutatói tapasztalattal rendelkezik, amely lehetővé teszi számára, hogy sokrétű megközelítéssel elemezze az *Egyházi életképek* fejezetben bemutatott egyházi vezetőket, irányítókat.

Csendes László a forráshasználat gazdagsága és a CNSAS levéltárából vett iratok felhasználása, valamint elemzése mellett az evangélikus egyházra vonatkozó forrásokat összehasonlító vizsgálat alá is vonta. Ennek a munkának a járulékaként, de nem mellékesen jegyzéket is összeállított az ÁBTL,² a MNL OL,³ az EOL,⁴ az A.N.R.,⁵ valamint a R.E.L.E.⁶ kolozsvári, brassói és aradi levéltárak iratanyagából, és éppen ebből a levéltári sokszínűségből fakad egyrészt a nézőponti meghatározottság, másrészt a történeti feldolgozó munka hitelessége és igazolhatósága.

A mű szerkezetileg két arányos részre tagolódik, és megközelítési módja a madártávlati áttekintéstől az egyedi életút megismerése felé halad. A kötet első része az elemző szöveg, amelyben a szerző szellemi exkurzussal induló távlati közelítéssel filozófiai, eszmetörténeti, művészeti, teológiai területekről beemelt információk alapján páratlan kör- és kórképet nyújt a második világháború utáni két évtized nyugati világról. Majd a leereszkedő vasfüggöny hatásaira összefogással reagáló protestáns egyházak távlati és előremutató kezdeményezései mellett a nyugati politikai világ erőtlenségét távoli nézőpontból követheti nyomon az olvasó. Léptékváltással a romániai politikai keret, vagy – ahogy Csendes fogalmaz – a mindennapokban megtapasztalt „(túl)nyomás” lépéseit tárja fel a propaganda-hadjárattól számos elnyomást szolgáló intézkedésen át a fizikai megsemmisítésig.

A Romániában egészen korán hatalomra jutott kommunista erők a belpolitikai állapotokat és értelemszerűen az egyházpolitikai elképzeléseiket is

¹ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (a Securitate archívumát vizsgáló országos tanács, Bukarest).

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest).

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

⁴ Evangélikus Országos Levéltár.

⁵ Arhivele Naționale Române (Román Nemzeti Levéltár).

⁶ Romániai Evangélikus Lutheránus Egyház Levéltára.

Moszkva kottája szerint alakították, azonban a lokális, *nemzeti* jellemzők jól kitűnnek *A Román Népköztársaság látható és láthatatlan egyházpolitikájának hátlójában vergődve* címet viselő fejezetből. Előbb a beépülés azért, hogy leépíthessenek, majd az irányítás átvétele következett az egyházak esetében (és a társadalomban is). És ezek azok a súlypontok és hangsúlyeltolódások, amelyek a szerző szerint sem maguktól tolódtak el és következményei napjainkig hatnak. *A makrotörténeti* keret sajátos összetettségét, azaz a román politikai és társadalomtörténeti valóságban létező, de a korábbi történeti magyar valóságban is gyökerező közösségek helyzetének elemzésével sikerült szemléltetni.

Az említett nyomásokra az evangélikus egyház kénytelen volt feladni korábbi fellegetvéri visszavonultságát, így a felső- és középvezetésnek, sőt a közösség lelkészeinek választ kellett adnia egyéni és közösségi szerepben is. A helytállástól a megalkuvásig minden életstratégiára találunk példát a kötetben, a szereplők bemutatása nem szolgálja sem a viktimológia, sem a felelősségre vonást sürgetők táborát.

A mikrotörténeti közelítés az evangélikus egyház személyiségeinek elemzése mellett a szerző családi történetek felidézésével – akár Csendes Károly Ferdinánd, a szerző apai nagyapja testvérének eltűnése a két világ határán, vagy a későbbi államosításnak áldozatul eső korán megárvult Janika, a szerző anyai nagyapjának története – közelebb hozza az olvasóhoz a nagypolitikai, egyházpolitikai történéseket, és ezzel a helyére teszi a kisember történelmi szerepét is. A romániai magyar evangélikusok történeti szövetébe ágyazva mutat be a hatalom kiszolgálói közül néhányat. Azonban jól látszik a szöveg-szerkezetből, hogy valójában az Argay püspök köré felépített hálózatok bonyolult rendszerét ismerteti a szerző. A három ügynöki profil más-más motivációkra épül, illetve tevékenységük jelentősége és hatása is más és más az egyházi közösségre. A komplementer jelentőségű ügynökök – mint Schindler Béla püspöki tanácsos, vagy Matos Gyula, az egyházkerület jogásza –, noha bizalmas beosztásuk volt, mégiscsak adatszolgáltatóknak minősültek a titkosszolgálat számára. Ezzel szemben Rapp Károly *hazaforrás* alapú hozzáállása révén ügynöki tevékenységének következményei mélyreható nyomokat hagytak az egyházban.

A történeti szál mellett az egyház belső megújulásáért, liturgikus egységért folytatott küzdelem is önálló fejezetet kap a kötetben. Ugyancsak az egység és szolidaritás követendő példáját nyújtja Argay püspök, amikor 1956 novemberében a hivatalos állásfoglalástól eltérő körlevelet írt a magyarországi forradalommal kapcsolatban.

A kötet arányosan felépített szerkezetét a függelékben közzétett dokumentumok teszik teljessé. Csendes László ezek összeválogatásában láthatóan arra törekedett, hogy egyrészt olyan forrásokat közöljön, amelyek kulcsfontosságúak voltak az egyház szempontjából, másfelől szemléltesse azokat a

történeti élethelyzeteket, amelyekkel szembe kellett nézniük a kötetben bemutatott szereplőknek. A kötet arányosságát nem törte volna meg a tárgy- és névmutató elhelyezése.

A szerző a kétkedő elemző és a megértő hívő ember nézőpontjából, de határozottan foglal állást az elcsépelet általánosítással szemben, mondván, hogy egyes történészek „ráuntak már az egyházüldözés kifejezésre”, illetve szembenézésre invitál ítékezés nélkül.

Csendes László az elmúlt évtizedek tényfeltáró számadásai mellé sorakozik fel ezzel a kötettel. Romániai viszonylatban hiánypótló, nemzetközi téren pedig megkerülhetetlen munkát tett le az asztalra, amellyel a magyarországi, lengyelországi, észtországi, németországi, második világháború utáni kommunista diktatúra korszakának egyháztörténeti kutatásai közé emelkedhet.

Bolyai János gondolatát idézve: az „útbanlevésnek csak a megérkezés adhat értelmet”, várjuk a feldolgozó munka következő eredményét, amelyben további egyháztörténeti, egyházpolitikai kérdésekre kaphatunk majd válaszokat.